

OBSAH

Předmluva k českému vydání	7
Několik slov na úvod	17
Náčrt dějin pobaltských národů	21
Pobaltské gubernie	21
První světová válka	27
Války o nezávislost, války o hranice...	31
Nezávislost	38
Pribaltika poprvé	46
Ostland	55
V cizích uniformách	70
Nová okupace	85
Opět Pribaltika (1944–1956)	91
Litva – partyzánské hnutí, nebo podzemní stát?	105
Počátky konspirace – Litevská fronta	105
První pokus o sjednocení podzemí –	
Nejvyšší komitét osvobození Litvy	109
Litevská armáda svobody – od vojenské	
konspirace k partyzánskému boji	118
Vznik partyzánských okruhů	140
Ozbrojené aktivity lesních bratrů	154
Velké operace proti partyzánům	167
Amnestie – naděje, nebo past?	177
Přechod do bunkrů – evoluce podzemí	187
Pokusy o sjednocení	201
Sjednocení – počátky boje za svobodu Litvy	210

„Vnutrennici“, „bojevíci“, „specgrupy“ – infiltrace a dezorganizace podzemí ze strany sovětských speciálních služeb	220
Demoralizace a brutalita	242
Vyhasínání odporu	252
Lotyšsko – mezi německou inspirací a občanským hnutím odporu	263
Konspirace za německé okupace	263
Pod ochranou třetí říše	267
Východní a střední Lotyšsko – pokus o sjednocení podzemí	272
Ve stínu „Divoké kočky“ – partyzánské hnutí v Kuronsku	309
Lokální organizace a partyzánské oddíly	328
Lotyšské podzemí – pokus o shrnutí	338
Estonsko – skrývat se, nebo bojovat?	342
Ve spolupráci s Němci. První pokusy o vytvoření partyzánského hnutí	342
Formování estonského ozbrojeného odporu	346
Mezi ozbrojeným bojem a setrváním v úkrytu (léto 1945 – březen 1949)	355
Vystoupení z ilegality	374
Konspirační organizace	379
Agenti v řadách lesních bratrů	391
Exilové pokusy o navázání spojení s podzemím a sovětské výzvědné operační hry	400
Závěr	405
Ilustrace	413
Bibliografie	416
Jmenný rejstřík	423

LITVA – PARTYZÁNSKÉ HNUTÍ, NEBO PODZEMNÍ STÁT?

POČÁTKY KONSPIRACE – LITEVSKÁ FRONTA

Poté, co Němci v září 1941 zlikvidovali Litevskou aktivistickou frontu (LAF), která je ještě nedávno podporovala, přešla většina litevských aktivistů do nově vzniklé, tentokrát tajné organizace Litevská fronta (*Lietuvių frontas* – LF), jejíž buňky vznikly na území celé Litvy. V čele jejich sítě stanul bývalý předseda prozatímní vlády Juozas Ambrazevičius spolu s Adolfasem Damušisem. LF vycházela z předpokladu, že pro Litevce je největším nebezpečím Sovětský svaz a jeho komunistická ideologie. V ideové rovině spojovala LF nacionalismus s katolictvím. Lídři hnutí považovali katolickou církev za hlavní pilíř litevské národní identity a duchovní hráz chránící před komunismem. Němci byli považováni za mnohem méně nebezpečné nepřátele.

Logickým důsledkem takového myšlení byla taktika nepřekážet druhořadému protivníkovi v boji s hlavním nepřítelem. Postupem času se tato politika proměnila v tichou podporu Němců proti Sovětům.¹⁶⁰ Podle jednoho z hlášení NKVD z října 1944 Litevská fronta „pracovala s cílem zabezpečit organizaci před německou

¹⁶⁰ Lietuvos ypatingasis archyvas (dále jako: LYA) K1.3.811, Informace z 1. října 1944, signováno: „vedoucí UO NKVD v Olitě Rogozin“, k. 2.

infiltrací v úzkém kontaktu s německou policií a dalšími německými organizacemi a současně spolupracovala s Němci a jejich rozvědkou ve snaze vypátrat a zničit sovětské partyzány a aktivisty.¹⁶¹ Když se však Němci v roce 1943 pokoušeli vytvořit litevskou dobrovolnickou legii Waffen-SS, právě Litevská fronta zahájila rozsáhlou propagandistickou kampaň proti této iniciativě. Využila k tomu širokou síť ilegálních tiskovin. Je třeba doplnit, že organizace kladla velký důraz na vydávání a rozšiřování tisku, s jehož pomocí oslovovala široký okruh lidí. V roce 1942 začala vydávat *Bulletin Litevské fronty* (*Lietuvių fronto biuletenis*), určený pro lídry organizace, v lednu 1943 pak vyšlo první číslo časopisu *Į laisvę* (*Ke svobodě*), vyhrazeného širokému grémiu. Časopis vycházel v nákladu 10 tisíc výtisků. Podle NKVD hlásaly noviny a letáky Litevské fronty „nenávist k bolševismu a sovětské moci“.¹⁶²

LF se domnívala, že Litevci by neměli k ozbrojenému boji přistoupit příliš brzy. Organizace své členy připravovala na vyvolání rozsáhlého povstání ve vhodný moment. To mělo vést ke vzniku státu v „etnických litevských hranicích“, čímž se rozuměla Litva s Klaipėdským regionem a částí vilniuské a novogrodské oblasti. Taková strategie nepředstavovala nebezpečí pro aktuální zájmy okupačního vedení v Litvě. Němci si uvědomovali, že mnozí pracovníci kolaborační správy jsou napojeni na ilegální LF. Dokud však nesabotovali německá nařízení a podporovali třetí říši v boji proti Sovětům, byli ochotni tento stav tolerovat.

V duchu strategie, podle níž byli Sověti nepřitelem číslo jedna a Němci nepřitelem číslo dvě, lídři LF naprosto vylučovali spolupráci se Sovětským svazem. Předpokládali, že v určitém okamžiku dojde k separatistickému míru mezi třetí říší a západními státy, který bude namířen proti Sovětům. Po navázání nových spojenečství mělo dojít k válce západních spojenců a Německa proti bolševikům. Cílem Litevské fronty se stala politická příprava podmínek pro vyhlášení obnoveného suverénního litevského státu, jakmile k tomu nastane příhodný moment. Organizace se také pokoušela připravit vojáky na boj proti Sovětům na straně západních států.

¹⁶¹ Tamtéž, k. 1.

¹⁶² Tamtéž.

Lídr LF Juozas Ambrazevičius nařídil v květnu 1942 Petrasu Vilučiusovi, aby vytvořil vojenskou organizaci Kęstutis (Kiejstut). Vilučius začal budovat vojenskou síť, zanedlouho však odjel studovat do Vídně a tíha organizační práce spočinula na vedoucím štábu Kęstutisu podplukovníku Juozasu Jankauskasovi. Vrchní velitel a hlavní štáb Kęstutisu podléhali přímo lídru LF. Členy organizace se mohli stát pouze plnoletí muži litevské národnosti. Síť měla trojkovou strukturu a velitel každé trojky se zodpovídal příslušnému místnímu veliteli. Ti zase podléhali okresním velitelům a ti Hlavnímu štábu. Nejsilnější strukturu měla organizace v okresech Biržai, Kretinga, Raseiniai, Rokiškis, Šakiai, Telšiai, Utena a Vilkaviškis. V roce 1944 se okresy začaly spojovat v oblasti. Štáb Kęstutisu tvořilo pět oddělení: vyzbrojovací, organizační, zpravodajské, operační a disciplinární. Kromě podplukovníka Jankauskase v něm hráli důležitou roli podplukovník Vladas Čyvas, podpraporčík Vytautas Stonys a kapitán Albinas Tindžiulis.¹⁶³

Do Kęstutisu byli přijímáni především důstojníci a poddůstojníci předválečné armády, členové organizací litevských střelců a funkcionáři litevských Pomocných policejních praporů. Do jeho činnosti se zapojila i řada lokálních úředníků kolaborační správy.¹⁶⁴ Podle velitele NKVD v alytuském okrese Rogozina „byla většina starostů působících pod německou okupací členy organizace Kęstutis a právě ti byli v největší míře organizátory ilegální činnosti“.¹⁶⁵ Zpráva tvrdí, že konspirátoři pracovali „v úzkém kontaktu s německou policií i dalšími německými organizacemi a zároveň spolupracovali s Němci a jejich rozvědkou, s cílem vypátrat a zlikvidovat sovětské partyzány a aktivisty“.¹⁶⁶ Velitel alytuského NKVD zdůraznil, že „jedním z velitelů organizace v obci Merkinė byl učitel Valiukas, člen LAF, u Němců zodpovědný za četné zločiny, jenž se podílel na zabíjení židovského obyvatelstva a sovětského aktivu, Macevičius – starosta (ukrývá

¹⁶³ J. Jankauskas Okupantams siaučiant, *Amžius* 5(1306)/2005, http://www.xxiam-zius.lt/numeriai/2005/01/19/istving_01.html (24. 5. 2015) (dále jako: J. Jankauskas, *Okupantams siaučiant...*).

¹⁶⁴ LYA, K1. 3.811, Informace z 1. října 1944, signováno: „vedoucí UO NKVD v Alytusu Rogozin“, k. 1.

¹⁶⁵ Tamtéž, k. 2.

¹⁶⁶ Tamtéž.

se), Harasymovič – učitel a aktivní zločinec, [Teodoras] Daukantas – bývalý generál litevské armády, profesor, u Němců spojený s německou policií a Saugumou.¹⁶⁷

Podle některých litevských badatelů měla LF na jaře 1944 ve svých řadách soustředit 10 tisíc oficiálních členů.¹⁶⁸ K podobným tvrzením je však třeba přistupovat velmi obezřetně.

Lídři Litevské fronty Juozas Ambrazevičius a Adolfas Damušis se v roce 1943 zapojili do vytváření ústředního orgánu litevského podzemí – Nejvyššího komitétu osvobození Litvy (*Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas* – VLIK). Na základě uzavřených dohod se měla vojenská organizace Kęstutis stát základem obnovovaných litevských ozbrojených sil. Skupina důstojníků spojených s Kęstutisem, do níž patřili podplukovník Juozas Jankauskas, plukovník Antanas Šova a plukovník Juozas Věbra, vypracovala na jaře 1944 pro potřeby VLIK plán vojenské mobilizace Litvy po vyvolání povstání.

V polovině června 1944 zatkl Gestapo Adolfase Damušise. O měsíc později opustil líder organizace Juozas Ambrazevičius spolu se stahující se německou armádou Vilnius a později i Litvu jako takovou. Konec války ho zastihl v okupační zóně Německa kontrolované západními spojenci. Domů se nevrátil ani Adolfas Damušis osvobozený v táboře Američany. S Němci opustilo Litvu i mnoho nižších funkcionářů LF, což narušilo řadu kontaktů organizace. Na územích obsazených Sověty zůstal šéf štábu Kęstutisu podplukovník Juozas Jankauskas. Protože neměl žádné spojení s politickým vedením v podobě LF ani VLIK, stáhl se do ústraní. Činnost organizace, která přišla o své lídry, postupně slábla. Členové místních buněk nedostávali žádné rozkazy a řada z nich se rozhodla pokračovat v aktivitě na vlastní pěst. Vytvářeli lokální konspirační skupiny a partyzánské oddíly. Mnozí velitelé Kęstutisu, například Zigmas Drunga, Jonas Misiūnas nebo podplukovník Juozas Vitkus později sehráli důležitou roli při budování protisovětského partyzánského hnutí.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Tamtéž, k. 3.

¹⁶⁸ R. Labanauskas, VLIK'as 1943–1945 metais: nacijų ir sovietų pinklėse, *Amžius* 3(1403)/2006, http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2006/01/11/kryz_01.html (dále jako: R. Labanauskas, VLIK'as 1943–1945...) (25. 7. 2014).

¹⁶⁹ J. Jankauskas, *Okupantams siaučiant...*

PRVNÍ POKUS O SJEDNOCENÍ PODZEMÍ – NEJVYŠŠÍ KOMITÉT OSVOBOZENÍ LITVY

V prvních měsících německé okupace zaujali aktivní členové předválečných politických stran vyčkávací postoj. Většina si od nových okupantů udržovala odstup a vzpomínky na sovětskou okupaci nenahrávaly vystoupením proti Němcům – osvoboditelům od komunistického teroru. To, že se na politické scéně objevily nové subjekty, jako LF nebo Litevská armáda svobody (*Lietuvos laisvės armija* – LLA),¹⁷⁰ zpochybňovalo pozici tradičních stran. Zčásti v reakci na to začali aktivněji vystupovat lídři meziválečných politických uskupení, kteří se pokoušeli udržet si vliv ve společnosti. Na jaře 1942 vznikla z iniciativy LF a křesťanských demokratů Národní rada (*Tautos taryba*), která měla ambici hrát klíčovou roli v litevském podzemí. Současně se zformovalo druhé centrum usilující o vedoucí úlohu v prostředí litevského podzemí, a sice Nejvyšší litevský komitét (*Vyriausiasis lietuvių komitetas*). Toto grémium mělo mnohem pluralističtější charakter než Národní rada, jeho součástí byli zástupci sociální demokracie, tautininků, Svazu litevských národovců, voldemarasovců (Železný vlk) a lidovců (Svaz rolníků). Po dlouhém vyjednávání se tyto skupiny 25. října 1943 spojily a vytvořily Nejvyšší komitét osvobození Litvy (*Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas* – VLIK). V čele tohoto orgánu stanul sociální demokrat Steponas Kairys, jeho zástupci byli zvoleni Adolfas Damušis, reprezentující Litevskou frontu, a tautinink Balys Gaidžiūnas.¹⁷¹ Komitét si vytkl za cíl ovládnout celé litevské hnutí odporu usilující o obnovu nezávislého státu. Členové komitétu konstatovali, že mají mandát zastupovat Litvu na mezinárodním fóru.¹⁷² Organizace tvořící VLIK si přitom zachovávaly rozsáhlou autonomii.

¹⁷⁰ Více o LLA viz následující kapitola.

¹⁷¹ VLIK dále tvořili Antanas Tumėnas (křesťanští demokraté), Juozas Audėnas (lidovci) a Juozas Katilius (Katolická federace práce), členy byli Klemensas Brunius (voldemarasovci), Bronius Kazlauskas (Litevské hnutí jednoty – *Lietuvių vienybės sąjūdis*), vydavatel časopisu *Nezávislá Litva* (*Nepriklausomas Lietuvos*) Jurgis Baliulis (LLKS) a Bronius Bielukas a Jonas Januška, tajemníci bez hlasovacího práva.

¹⁷² LYA, K 41.1.161, Zpráva o výzvědně-operační činnosti NKGB Litevské SSR za leden, únor a březen 1945, k. 27–28.

Ve struktuře VLIK fungovaly čtyři komise: informační, administrativní, komise pro určení státních hranic a komise pro kontakty se zahraničím. Koordinovaly průběžné práce a připravovaly plány do budoucna.¹⁷³ V lednu 1944 vznikla při VLIK Vojenská rada, kterou tvořili převážně vysocí důstojníci předválečné litevské armády spojení zejména s Kęstutisem.¹⁷⁴ Podle původních představ měla zaštit všechny podzemní vojenské organizace, litevské policejní prapory i další paravojenské oddíly zůstávající v německých službách. Pod jedním velením se měly ve vhodný okamžik společně zapojit do boje za litevskou nezávislost. Členové Vojenské rady kromě již zmíněné přípravy na celolitevskou mobilizaci vypracovali také plán, jak ovládnout Žemaitsko. Mělo jít o demonstraci státní kontinuity předválečné Litvy. Plán předpokládal, že na obsazených územích by Litevci vystoupili proti blížící se Rudé armádě v roli pánů dané oblasti. Metodou hotové věci chtěli Sovětský svaz donutit k zahájení rozhovorů na mezistátní úrovni a tím i k uznání suverenity Litvy.¹⁷⁵ Realizaci těchto ambiciózních plánů znemožnil charakter VLIK, jenž zůstával federací různých politických uskupení, z nichž každé si střežilo vlastní nezávislost. Paravojenské odnože jednotlivých organizací zůstávaly pod kontrolou stranických vedení. VLIK nedisponoval vlastními ozbrojenými silami podléhajícími přímo komitétu. Vojenská rada tak sice načrtla ambiciózní cíle, ale neměla nástroje, které by jí umožnily tyto cíle realizovat. Všechny plány proto zůstaly pouze na papíře.

VLIK se nesnažil vytvořit základy vlastní lokální administrativy či jiných orgánů výkonné moci. Zůstal platformou pro spolupráci politicko-spoločenských organizací, které se měly ve vhodném čase stát zárodkem litevské státnosti. Nepokusil se transformovat v podzemní vládu.

¹⁷³ Tamtéž, k. 29.

¹⁷⁴ Členy tohoto orgánu byli někdejší velitel Litevských ozbrojených sil generál Stasys Raštikis, bývalý ministr války generál Kazys Musteikis, bývalý vedoucí Generálního štábu generál Stasys Pundzevičius, bývalý šéf vyzbrojování Generálního štábu Motiejus Pečiulionis a plukovník Zubras.

¹⁷⁵ LYA, 41.1.212, Zpráva o likvidaci druhého odboru Hlavního štábu LLA, k. 132–133. Stojí za zmínku, že vytčené politické cíle měly řadu společných rysů s plánem Bouře, vypracovaným vedením polské Zemské armády.

V únoru 1944 vydal VLIK programovou deklaraci přímo navazující na demokratickou litevskou ústavu z roku 1922. Distancoval se tím od autoritářských Smetonových vlád. Podle tehdy přijatých principů měl mít budoucí litevský stát formu parlamentní demokracie. Subjekty, jež byly součástí komitétu, vyvíjely intenzivní propagandistickou aktivitu spočívající v tištění a kolportování velkého počtu podzemních tiskovin a letáků. Pod záštitou VLIK vycházela mimo jiné *Svoboda*, založená Litevskou frontou, *Bojovník svobody*, spadající pod Svaz boje za svobodu Litvy, a *Nezávislá Litva*, vydávaná sociálními demokraty a lidovci. Komitét také shromažďoval informace výzvědných služeb o německých jednotkách působících v Litvě a dokumentoval zločiny páchané okupanty.¹⁷⁶

Vůdci Nejvyššího komitétu osvobození Litvy prosazovali myšlenku pasivního odporu vůči Němcům, pokoušeli se vstřípit krajanům nutnost sebeorganizace, aby mohli ve vhodný okamžik zahájit politickou a vojenskou činnost. Zároveň nebyli nakloněni protiněmeckým ozbrojeným vystoupením a zakládání partyzánských oddílů. Tento postoj vyplýval z přesvědčení, že Litva má dva nepřátele: třetí říši a Sovětský svaz, přičemž za mnohem nebezpečnějšího protivníka byl považován východní soused. Jak vidno, šlo o stejný předpoklad, z něhož vycházela už Litevská fronta. Komitét to vedlo k závěru, že Litevci by měli usilovat o to, aby třetí říše prohrávající válku maximálně oslabil Rudou armádu a pokud možno zabránila ovládnutí Litvy Sověty. Takto chápaný pasivní odpor měl také zajistit, že nedojde k vykrvácení Litevců v bojích s Němci. Výsledkem taktiky šetření vlastními silami byl i odpor VLIK vůči pokusům vytvořit litevské jednotky Waffen-SS podléhající německému velení. Zároveň to však komitétu nebránilo v převzetí záštity nad Plechavičiusovým sborem, protože doufal, že se tento sbor stane základem budoucí litevské armády.¹⁷⁷

Členové VLIK předpokládali, že státní kontinuita Litvy zůstala zachována, a ačkoli zemi postupně okupovali Sověti a Němci, formálně zůstává neutrálním státem. Odvolávali se přitom na principy Atlantické charty a zdůrazňovali historické vazby na západní spojenece.

¹⁷⁶ R. Labanauskas, *VLIK'as 1943–1945...*

¹⁷⁷ Tamtéž.